

Emberek föld nélkül, földek ember nélkül: a termőföld anyagi és szellemi kisajátítása Magyarországon

„Mikor az elnyomottak, a senkik
Jajdulva, fegyverkezve jönnek...”
Ady Endre: *Az Isten harsonája*

1. Bevezető gondolatok a földről

„Számunkra, zapatisták és más mexikói és amerikai őslakos törzsek számára a föld az anya, az élet, őseink emlékezte, a szokásaink és a kultúránk otthona. A föld az identitásunk. Rajta, általa és érte vagyunk. Nélküle meghalunk, még akkor is, ha élünk. Számunkra a föld nem csak az, ahova pisilünk, ahova elvetjük a magokat, vagy ahol a leszármazottaink felnőnek majd. A föld a levegő is, szélként fúj végig a völgyeken és sűvít a hegyekben; a víz is, amely forrás, folyó, lagúna és eső is, és így hoz életet bevetett földjeinkre; a fák, és az erdők is, melyek árnyékot és gyümölcsöt adnak; a madarak is, melyek a szélben táncolnak és a fák ágain énekelnek, és az állatok is, melyek velünk növekednek és élnek és táplálnak minket. A föld mindaz, amiért élünk és meghalunk. Számunkra a föld nem egy árucikk, ahogy az emberi lények sem árucikkek, és nem árucikkek azok az emlékek és üdvözlések sem, melyeket a halottainknak adunk, és amelyeket tőlük kapunk. A föld nem tartozik hozzánk, mi tartozunk öhozzá. Azt a feladatot kaptuk, hogy az őrei legyünk, hogy vigyázzunk rá, és védjük meg, pontosan úgy, ahogy ő védett minket a fájdalomnak és az ellenállásnak ebben az 515 évében. Mi harcosok vagyunk. Nem azért, hogy legyőzzük és behódolásra kényszerítsük a másikat, azt, aki máshol lakik, vagy máshogy él. Harcosok vagyunk, mert megvédjük a földet, anyánkat, az életünket. Számunkra ez jelenti a végső küzdelmet. Ha a föld meghal, meghalunk mi is. Föld nélkül nincs holnap. Ami pedig le akarja rombolni a földet, az egy egész rendszer. Ez az ellenség, amit le kell győzni. »Kapitalizmus« az ellenség neve. [...] Sem a fát, sem az erdőt. Mi, zapatisták, ahhoz, hogy megértsük, mit kell tennünk, lefelé tekintünk. Nem a megalázkodás jeleként, nem is

azért, hogy lemondjunk a méltóságunkról, hanem azért, hogy elolvassuk és megértsük azt, ami nem lett megírva, azt, amire nincsenek szavak, csak érzések, hogy lássuk a gyökereket, amelyek megtartanak, ott, a magasban, a csillagokban.”¹

A zapatista őslakos indiánok politikai pozíciója könnyen levezethető kozmológiájukból is, amelynek tehát egyik lényegi eleme, hogy a föld nem tartozik hozzájuk, hiszen ők tartoznak a földhöz. Vagyis nem az ő tulajdonuk. Ebből következik, hogy a föld nem adható el, és nem vehető meg. A földtől függ az identitásuk. A föld egyet jelent a méltóságukkal – és a méltóság végképp nem eladható, de nem is vehető el.

De mit jelent *nekünk* a föld? *Ki, hogyan és honnan* tekint rá? *Ki hogyan* határozza meg saját magát a föld viszonylatában? Hol érünk véget mi, és hol kezdődik a föld?

A hatalom „felülről” generált értelmezésében, vagyis az uralkodó kultúra neoliberais közgazdaságtani paradigmájában a termőföld véges erőforrásként jelenik meg.² Ebben a pillanatban ontológiai jelentésváltás történik: az emberi tudatban a föld eszközzé válik, amiből egyenesen következik az utilitarista hozzáállás és a versengés ezért a véges erőforrásért (is). A föld erőforrásként kezelése azt is jelenti, hogy a tökefelhalmozás célja mellett eltörpül, *ad absurdum*, megszűnik minden más olyan funkció és hozzárendelt érték, amely pénzben nem kifejezhető (a mélyökológiában ezt hívják *intrinsic value*-nak).

Ez a szemléletmód tehát a termőföldet instrumentalizálja, a töke termelékenységének eszközévé fokozza le, és többé már csak nem is feltétlenül *termelőeszközként* tekint rá, így végérvényesen elsöpri a fentebb említett őslakos-megközelítést, amely merőben máshonnan tekint a földre – és ebből kifolyólag az őslakosoknak merőben mások a kollektív önvédelmi stratégiái földjeik megvédésekor. Ezt nagyon jól szemlélteti az ebben a számban közölt írás a brazil földnélküliek mozgalmáról (Mônica Dias Martins: A részvétel tanulása: Az MST tapasztalata Braziliában).

Gyakorlatilag mindig is, de az I. világháborút követően folyamatosan napirenden volt, és az elmúlt években újra különösen kiéleződött a hazai termőföld tulajdonlásának és használatának kérdése. Megszámíthatatlanul sok könyv, monográfia, cikk, tanulmány, jelentés (legutoljára az V. Ángyán-jelentés) látta meg a napvilágot a földügy kapcsán. Tavaly ősz óta a 2. Orbán-kormány által intézményesített, és futószalagelven működő állami földrablások („*state assisted land-grab*”³) kicsúcsosodásaként a Kishantosi Vidékfejlesztési Központ meghurcolásának vagyunk tanúi.⁴

Tudunk-e azonosítani olyan pontokat a rendszerváltás előtt és után, ahol a földkérdés sorsfordító pályákra került? Miért nincs a jelen állapotban sokkal szélesebb és határozottabb társadalmi ellenállás a földek visszaszerzéséért? Mik azok az erővonalak, amelyek mentén a háború frontjai felálltak, és milyen eszközök, ha vannak egyáltalán, állnak rendelkezésre az emberek kezében a társadalmi önvédelemre?

Ez a rövid gondolatébresztő esszé a teljesség igénye nélkül (hiszen a mélyebb összefüggések feltárása és megértése sokszorosan meghaladja mind a jelen írás terjedelmét, mind pedig szerzőinek a témában való jártasságát) próbál több kérdést is felvetni azért, hogy tágítsuk a földügyről való közös gondolkodás terét. Nagymértékben támaszkodtunk arra a rendkívül gazdagon illusztrált kutatómunkára, melynek eredményét Ángyán József V. Jelentésében tette nyilvánossá részletes kimutatásokkal, elemzésekkel és értelmezésekkel egyetemben. E szellemiségében is kiemelkedő fontosságú kordokumentum konkrét esettanulmányokon keresztül könyörtelenül és minden tekintetben leleplezi a 2. Orbán-kormány által a közelmúltban végzett földrablások pontos hogyanját és mikéntjét.⁵

2. Történelmi áttekintés

A szövetkezeti modell az 1910–1920-as években virágzott Magyarországon. Szemben a későbbi, szovjet kollektivizálások jól ismert szövetkezeteivel, ez még a centrumországok kapitalista szövetkezeti modellje volt; a szövetkezeti mozgalom Dániából, Hollandiából, Németországból, Angliából indult a XIX. század közepén. Magyarországon az agrárium legerősebb és legnagyobb szövetkezete a Hangya Szövetkezet volt, 1940-re 700 000 taggal, 30 konzervgyárral, 20 ipari üzemmel és több mint 400 bolttal szerte az országban.⁶

Magyarország a két világháború között a feudális nagybirtokrendszer örökségében élt. A XX. század elején az agrárnépesség a társadalom 62,4%-át tette ki.⁷ A két világháború közötti „népi” mozgalom éppen azért is szólalhatott meg autentikusan, mert képviselni tudott egy olyan réteget, a földművelő, földből élő paraszttársadalmat, amelynek akkor jelentős társadalmi bázisa volt, viszont elnyomásban és nélkülözésben kellett hogy éljen. A két világháború között 3 földreformkísérletet próbáltak végrehajtani a népi mozgalom elkötelezett zászlóvivői – sikertelenül.

Az 1945 utáni radikális átszervezés az agráriumban azért is vált lehetővé, mert a háború frontvonalán lévén, iszonyatos károkat szenvedett el, és szörnyű állapotban volt az ország (az állatállomány 50%-a elpusztult, a betakarítások több egymást követő évben is elmaradtak, a kollektív tartalékok irtózatosan megcsappantak).

1945-ben a Hangya Szövetkezetet lefejezték, vagyonát szétosztották, a szervezetet izolálták, majd beolvasztották a hatalom által létrehozott, felülről irányított új szervekbe. Nagyjából ugyanez történt az addig létező többi kisebb-nagyobb szövetkezettel is (hitel-, fogyasztási, tej-, földbérlő szövetkezetek): új, bürokratikus központokba csatornázták őket, ahol valódi tevékenységüket nem tudták tovább folytatni.

1945-ben radikális föld- és agrárreform vette tehát kezdetét: nemcsak a nagybirtokrendszert számolta fel a hatalom, de ideológiai alapon idővel éppen azt a paraszti réteget is, amely a földreform történelmi anyja

lehetett volna. Az ötvenes évek első kollektivizálási hulláma, majd a második, később a hatvanas évek harmadik, egyben utolsó tagosítása, strukturálisan alakította át a magyar mezőgazdaságot.

A kollektivizálás ideológiája gyakorlati szinten a szovjet szövetkezeti mintát vette alapul (*kolhoz* és *szovhoz*), ahol az állami gazdaságok és a termelőszövetkezet között oszlott meg a termelés úgy, hogy a föld állami tulajdon volt.

Magyarországon a gazdagparasztok⁸ elleni osztályharc volt az alapja a földek tömeges kisajátításának. Az állami gazdaságok megszervezése mellett több hullámban indult meg a tagosítás: a téeszekbe önként senki nem ment, és amint enyhült a nyomás, a parasztok ki is léptek. A kollektivizálás első hulláma után ezért rengeteg téesz felbomlott.

Az '56 utáni új téeszszervezés során az önként és „önként” bevitt (és attól kezdve kivehetetlen) földek megmaradtak magántulajdonban, de szabad földpiac híján adásvételüket (így földhalmozásukat is) a törvény nem tette lehetővé.

A hatvanas években azonban nem sok mozgástere maradt az embeereknek, a földet be kellett adják a közösbe. A téeszeken belül használt összes terület 3/4-e volt ebben az időben magántulajdon és 1/4-e állami tulajdon. Ennek ellenére ez nem jelentett valódi tulajdonjogot, a földjárdékot leszámítva, amelyet a földtulajdonos terményben kapott a beszolgáltatott föld ellenértékéért. A gyakorlatban birtoklási, használati és rendelkezési jogaival nem, vagy csak formálisan élhetett.⁹

A 1967-es törvény¹⁰ azután ezeknek a földeknek a bonyolult megváltási mechanizmusán keresztül, illetve a téeszeknek használatra átengedett állami földekből csinált par excellence szövetkezeti tulajdont.

A szerkezetét tekintve ez a szövetkezet azonban már nem a II. világháború előtti szövetkezet volt, annak helyét a tervgazdaság ideológiájára támaszkodó, felülről irányított bürokratikus menedzsment vette át. Ez a szövetkezeti modell a termelést tekintve is merőben más termelési módot jelentett a hagyományos paraszti gazdálkodáshoz képest. Kezdetét vette egy koncentrált, vegyszer- és gépintenzív mezőgazdaság kiépítése, ami környezeti és társadalmi erózióhoz vezetett.

A mezőgazdaság szocialista időszakában két fronton történt alapvető törés az addigi hagyományos paraszti gazdálkodást tekintve:

a) Földtulajdonlás és földhasználat

Az 1945-ös földreform ugyan megszüntette a nagybirtokrendszert, a hagyományos paraszti gazdálkodásban ugyanakkor egyáltalán nem volt szokás a közös tulajdonlás intézménye. A téeszessítéssel alapjaiban változott meg a földtulajdonosi és földhasználati rendszer. Hiába volt formálisan a saját tulajdonuk, nem adhatták el a földet, a használatot a téesz írta elő, minden rendelkezési jog megszűnt, kivéve az örökösödési

jogot. Azelőtt egy jó gazda szívvel-lélekkel művelte a földjét, mert tudta, mit várhat tőle. A téeszben nem tudta, ki aratja le év végén a terményt, nem tudta, következő évben ki műveli, a maradékelvű¹¹ beszolgáltatási, valamint a termelési kényszer mégis ott volt a nyakában. Emiatt rengetegen hagyták ott a földjüket: inkább felajánlották az államnak, ők maguk pedig elmentek vagy az iparba vagy az állami gazdaságokba.

A nagy állami gazdaságok és a téeszekbe tömbösített egyéni földtulajdonok, használatukat tekintve, óriási gépesítettséget követeltek volna meg. A kollektivizálás egyik lényegi szerepe ugyan éppen a koncentrált jövedelemelvonás volt az ipar számára, azt a fajta gépesítettséget azonban, amelyet az új gazdasági egységek igényeltek volna, nem tudta kiszolgálni az ipar. Ezért idővel egyre több olyan állami földtartalék képződött, amely műveletlenül maradt.¹²

b) Munkafegyelem és tudásátadás

A földtulajdonlás strukturális átalakulásából következett, hogy a munkaszervezéssel és a munkafegyelemmel alapvető bajok kezdődtek. A téeszekben dolgozók ugyanis nem voltak érdekeltek a munkában: a maradékelv a gyakorlatban egy ún. munkaegység rendszerre volt lefordítva, ahol csak mennyiségi értékelés volt, és nem minőségi. Ez rövid időn belül kontraproduktívnak minősült, hiszen nem a minőségi és gazdaságos munkára ösztönözte a dolgozókat, hanem a minél több „munkaegység” megszerzése lett a cél, ami aztán az adminisztrációs manipulációk végtelen garmadájának adott teret. A kisajátítások, melyeket a paraszttársadalom tehát több hullámban is átél, óriási traumát jelentettek, mely generációkon keresztül fejt ki mai napig is a hatását. Ennek szellemében világos, hogy a munka minősége teljesen megváltozott, sőt, jelentése is átalakult.

Teljesen érthető módon a tulajdonviszonyok és a termelési mód átalakulása annak a tudásnak is bizonyos mértékű eróziójához vezetett, amely egy hagyományos parasztgazdának a kezében volt.¹³ A városokba – és így az iparba – való migráció ezt a folyamatot csak fokozta. A háztáji gazdálkodásnak ezért különösen fontos szerepe lett, hiszen nemcsak biztosította egy-egy család valódi élelmiszer-ellátását (a háztáji és a téeszek néhol szimbiotikus együttélése egyébként éppen azt mutatja, hogy az „élet felülírta” a szocialista ideológiát a teljes kollektivizálás elképzeléséről¹⁴), de itt volt a generációs tudásátadásnak (nemcsak technikai és technológiai értelemben, de pl. a munkaszereket átadásának tekintetében) is egy olyan bázisa, amely sem az állami gazdaságokban, sem a téeszekben nem volt meg.

A szocialista mezőgazdaság a termelés tekintetében radikálisan váltott az iparosított, szintetikus növényvédő és rovarirtó szerekre alapozott monokultúras gazdálkodásra, ami önmagában is megkövetelte az egységes,

nagy szántóföldi táblákat, vagyis egy olyan agráriumot, ahol a középüzem (családi gazdaságok) egyre kevésbé volt elképzelhető. A rendszerváltást megelőző évtizedekben ez a folyamat nyert egyre nagyobb teret és vált ugyanakkor melegágyává egy újabb strukturális átalakulásnak.

A Szovjetunió összeomlásával a rendszerváltáskor a föld körül megindult privatizációs időszakban (1990–1994) a tulajdonváltás újabb kaotikus periódusa erősen átrendezte a birtokstruktúrát és így a politikai erővonalakat.¹⁵ Érdemes megemlíteni, hogy a földprivatizáció alapját az a meggondolás képezte, hogy mivel a szocialista időszakban nem volt földforgalom, nagyon nehéz lett volna megállapítani a föld reális piaci értékét, ezért 1990-ben a 947 000 ha állami tulajdonban lévő föld legnagyobb része 0 értéken szerepelt a könyvelésben!¹⁶ Körülbelül 100 000 ha termőföld kárpótlás útján lett privatizálva (itt általában 1 ha átlagos minőségű szántó 10 000 Ft volt, ahol 1 aranykorona 1000 forintban lett megállapítva). 800 000 ha állami föld pedig továbbra is 0 értéken szerepelt a könyvekben, miközben ez az ország termőföldjének 10%-át, mintegy 100 milliárd forintnyi áru előállítását, megközelítően 93 milliárd forintnyi eszközvagyonot jelentett, nem számítva tehát a föld értékét. Ez azt is jelentette, hogy a földhaszonbérleti díjak megállapítása is ezen az értéken alapult. Így jöhetett létre az az egészen abszurd helyzet, hogy hosszú lejáratú (20 éves) bérleti szerződések kerültek megkötésre rendkívül alacsony bérleti díjakkal.¹⁷ Az állami gazdaságok bérbeadását először az ÁVÜ, majd pedig az ÁPV Rt. menedzselte. Sajnos nincs mód ebben az írásban arra, hogy a rengeteg dokumentum és történet, mely az állami gazdaságok botrányos privatizálásáról szól, bemutatásra kerüljön. Azt azonban mindenképp érdemes megemlíteni, hogy ez az időszak egészen 2001-ig tolódot ki, amikor az ún. „piszkos 12” került magánkézre.¹⁸

A privatizáció eredményeképpen azt lehet mondani, hogy 414 000 ha maradt az ÁPV Rt. tulajdoni joggyakorlásában 1997-re. A magántulajdont tekintve, „az ország kb. 8 millió ha termőföldterülete az ún. kárpótlási törvények, az ún. szövetkezeti átmeneti törvény, illetőleg a szövetkezeti részarány-tulajdon lebontására megalkotott 1993. évi II. tv. végrehajtása során lényegében magántulajdonba került”.¹⁹

Ennek ugyan ellentmondani látszik az, hogy ma több elemzésben is közel 4 millió ha-ra teszik az állami földtulajdont, valamint az állami kezelésben, de osztatlan közös tulajdonban lévő termőföldek összes területét.²⁰

Az elmúlt évek botrányos földhaszonbérleti pályázatainak nyilvánosságra hozatala hűen tükrözi azt a talán utolsó földprivatizációs hullámot, amely a rendszerváltás óta zajlik. Azért nevezem utolsóknak, mert 2014. május 1-jével újabb radikális fordulatot vesz a földügy az európai uniós földmoratóriumunk megszűnésével. A földmoratórium megszűnése azt fogja jelenteni, hogy a föld teljes mértékben integrálódik a nemzetközi szabadpiacba. Az egyik jogi értelemben vett önvédelmi bástya lett volna ennek a brutális nyitásnak a következményeivel szemben a 2013. június

30-án elfogadott földforgalmi törvény,²¹ amely azonban semmiképp sem fogja beváltani azokat a reményeket, amelyeket a kormány propagandájában kommunikál.²²

3. Tulajdonformák és tudatformák

Mint ismeretes, Marx *A tőkében* az eredeti felhalmozást úgy határozza meg, mint a termelő és a termelőeszközök szétválasztása, aminek következményeképpen az így kisemmizett munkásrétegek prédaként kerülnek a munkaerőpiacra, nem lévén birtokukban más, mint saját munkaerejük (és idejük), amely eladhatóvá válik a kapitalista piacon. Történelmileg ezt a folyamatot nagyjából a XV. századi Angliáig vezeti vissza, ahol egy szigorú hűbéres rendszerben mégis az önállóan gazdálkodó parasztokat fosztották meg földjeiktől a megjelenő szabad bérlők azáltal, hogy juhlegelővé minősítették át a szántóföldeket.²³

Marx arra is utal, hogy a földek kisajátításakor a nagytőkés agrár-osztály úgy tudta kitermelni saját magát, hogy 99 éves hosszú lejáratú haszonbérleti szerződéseket kötött az Angol Koronával az adott földekre. A földhasználó olyan haszonbérleti díjakban tudott megállapodni, melyek nem növekedtek az évtizedek alatt, miközben a termelési költségét folyamatosan egyre lejjebb tudta szorítani. Vagyis birtokában volt egy termelőeszköz, amelynek az értéke egyrészt folyamatosan nőtt, másrészt a költsége (a földhaszonbérleti díj) nem követte a reálgazdaság változásait (infláció, piaci ármozgások a kereslet-kínálat miatt stb.). Vagyis hiába volt a Korona tulajdonában a termőföld, és nem magántulajdonban (ahogy Angliában ez a mai napig így van), a földhasználati rendszer mégis egy szélsőségesen kapitalista irányba tolódott el a hosszú lejáratú szerződések miatt. Az egyik dimenzió tehát az idő, a másik ugyanilyen fontos dimenzió pedig a korlátoltan/korlátlanul növelhető birtokméret.²⁴

Ugyanezt az elvet láthatjuk megvalósulni a rendszerváltás utáni privatizációs időszakban Magyarországon a hosszú lejáratú földhasználati szerződések kapcsán.²⁵

Ennek fényében felmerül a kérdés, hogy elég-e, ha van egy differenciáltan szabályozott földtulajdon és földhasználati forma, vagy pedig ez még kevés ahhoz, hogy képes legyen megoldani az eredeti tőkefelhalmozással járó társadalmi egyenlőtlenségek automatikus megjelenését? Milyen történelmi kontextusban megoldás az állami tulajdon (akár szocialista, akár kapitalista államról beszélünk), vagy akár az erdélyi faluközösségekben kialakult közbirtokosság intézménye, vagy a hozzá hasonló, a mexikói őslakosok hagyományos közösségi-községi tulajdoni formában működtetett földhasználati rendszere (*ejido*)?

Mikor és milyen társadalmi kontextusban válik (az emberi tudatban) a termőföld tőkévé? És ekképpen mikor válik tőkévé az emberi munkaerő, a természet, sőt, mikor vált tőkévé a pénz?

4. Tágabb horizontok

1945 óta zajlik Magyarországon (és nem csak nálunk!) a termőföld és a vele szervesen összeolvadó, sorsközösséget vállaló parasztság, így az élhető vidék kíméletlen és szisztematikus megsemmisítése. 1990-re eltűnt egy történelmi réteg: a parasztság.²⁶ A „gyökértelenítés” eredete természetesen messzebb és előbb keresendő, ahogy a következmények kvázi-visszafordíthatatlansága is fokozatosan, de annál drasztikusabban jelentkezik. Mennyiben történt felszámolás és mennyiben önfelszámolás?

Egy biztos, a neoliberais forgatókönyv kíméletlenül és lépésről lépésre integrálja az egyes társadalmi-természeti entitásokat (bérmunka, természeti erőforrások, szellemi termékek stb.) a tőkepiacba. Ebben a játékban az éppen uralkodó lokális gazdaságpolitikai elitnek általában kettős szerepe van: egyrészt végrehajtói, másrészt döntéshozói. De csak annyiban döntéshozó, amennyiben a saját érdekének megfelelően a kollektív veszteséget pillanatnyilag individuális nyereségre tudja átváltani. Ennek a folyamatnak vagyunk most elszenvedői az elrabolt földek kapcsán. Az extrém földkoncentráció egyik indítéka nyilvánvalóan a sokat emlegetett európai uniós földalapú támogatások megszerzése (ez ma kb. 67 ezer Ft/ha/év), de a jelenlegi földforgalmi törvény²⁷ lehetőséget adhat arra is, hogy a most hosszú távra bérelt földekre a bérlők idővel tulajdonosi jogot szerezzenek. Ez természetesen magával hozza azt a lehetőséget, hogy miután 2014. május 1-jével megnyílik a hazai földpiac, az új tulajdonosok sokkal magasabb áron tudják majd értékesíteni földjeiket, hiszen a külföldi kereslet azon nyomban meg fog nőni a földek iránt.²⁸

Extrém földkoncentráció, exkluzív termékfeldolgozás szinte kizárólag exportra („prémium minőségű magyar termék”), a kis- és középzemek eltűnése, monokultúrák, nagyfokú gépesítettség: ezt nevezi Ángyán latin-amerikanizálódásnak. (Latin-Amerika és Afrika számos állama gyakorlatilag ugyanezt a programot kapta meg „receptre” az 1980-as években az IMF-től, és a Világbanktól, Structural Adjustment Program néven, ami ugyan nyilvánosan „development” címszó alatt futott.)

De ebből az is következik, hogy olyan pályán vagyunk, ahol új beszélőknak nemsokára teljesen lehetetlenné válik földhöz jutnia a rövidesen európai szintre emelkedő földárak miatt. A gépesítettség miatt az agrárium munkaigénye egyre csak csökkenni fog, az elvándorlás rohamosan megnő: mindez pedig extrém kiszolgáltatottsághoz vezet.²⁹

Vagyis: emberek föld nélkül, földek ember nélkül.

Mégis milyen eszközök állnak rendelkezésre az ellenállás számára a tőkét jelenleg minden fronton kiszolgáló (jogrendszer, állami apparátus, regionális és transznacionális gazdasági érdekcsoportok stb.) entitásokkal szemben? Van-e lehetőség stratégiai döntések meghozatalára egy végletesen szétdarabolt és kivéreztetett civil társadalomban? Képes lesz-e a Szövetség Kishantosért megvédeni Kishantost jogi úton³⁰ (egy olyan hatalommal szemben, amely par excellence a jogot használja

fegyvernek status quója fenntartására)? Van-e más lehetősége? Milyen feltételek hiányoznak ahhoz, hogy az erőszakmentes polgári engedelmességi akciók nagyobb teret nyerjenek az országban (és nemcsak a földügy terén)?

Van-e ebben a folyamatban olyan pont, ahol át lehet törni azt a reaktív állapotot, amely folyamatosan alávetett pozícióban tartja a kisemmizetteket? Mire van szükség ahhoz, hogy saját jogainak érvényesítéséért bármire hajlandó emberek aktívan szálljanak szembe a hatalommal? Hogy ne a hatalom által tudatosan generált jogi labirintusokban vesszenek el, hanem félresöpörve mindezt, letegyék az asztalra a saját *agendájukat*, és azért proaktívan tegyenek? Hol vannak a társadalmi önvédelem bázisai, és hol vannak az erődjei ennek a háborúnak? Azt tudjuk, mi az, amit meg kell, de mi az, amit még meg lehet védeni?

Rengeteg kérdés, és nagyon kevés válasz.

Mert mostanra olybá tűnik, hogy van egy nép, a magyar nép – köztársaság, alkotmány, fedél, munka, föld, és létbiztonság nélkül. Mi történik akkor, amikor a mindenkori hatalom (akármire is hivatkozzék) megfosztja az embereket alapvető életfeltételeitől?

A zapatisták a *tudat* gyarmatosításáról beszélnek.³¹ A dekolonizációs folyamatnak nem az emberi tudatban kell-e elkezdődnie ahhoz, hogy aztán olyan formákat tudjunk létrehozni, amelyek az *önkéntes önkorlátozást* a gyakorlatba átültetik? Másképpen fogalmazva, van-e olyan *forma*, amely képes felülmúri a tőke (gyarmatosító) logikáját anélkül, hogy az emberben ne szülessen meg a „tőkén túli” tudat?

Ángyán V. jelentésében is utal arra, hogy a termőföldet ki kellene venni a tőkejavak közül (vagyis olyan nemzetközi védettséget szerezni neki – pl. világörökség része –, amely képes felülmúri a tőke logikája mentén meghozott hazai és nemzetközi játékszabályokat, amiket elsősorban az USA, az EU és a WTO alakít ki), a tőke szabad áramlásának kategóriájából.³² Hasonlóan életbevágóan fontos kérdés, hogyan lehet a vetőmagok sorsát kivenni a Világkereskedelmi Szervezet és más nemzetközi szervezetek metaszabályozása alól, amelyek ma már egyértelműen szélsőségesen tőkevezérelt platformokként működnek.

Van-e tehát olyan *forma* (legyen az bármilyen nemzetközi védettség), amely képes előidézni az emberi tudatban is szükségképpen végbemenő lecsatlakozást a tőke logikájáról?

Szerte Latin-Amerikában az őslakosok nem véletlenül területalapú autonómiában gondolkoznak. A *territorialitás* koncepciójának alapja semmi más, mint hogy a tőkelogika megállításának egyetlen módja az, ha a korrump kormányoktól és a nemzetközi tőkétől független, autonóm területeket hozunk létre. Amikor a föld kisajátításra vagy a tőke számára bármilyen formában átcsoportosításra kerül, a kör bezárul. Ebben a pillanatban a tőke területszerzési stratégiája célba ért: (a tőke szemszögéből) annak az alapvető erőforrásnak a birtokába jutott, amelyre minden más tevékenysége is épül.

Érdeemes több szempontból is megérteni, mire gondoltak *Az eljövendő felkelés* szerzői, amikor ezt írták: „Napjainkban a föld, a hatóságok sok évszázados munkájának köszönhetően, művelési területté vált. Az embereket kirakták a földjeikről, majd az utcáikból, aztán a városrészeikből, végül a lépcsőházaikból is, mégpedig abban a reményben, hogy az élet teljességét a magánélet négy izzadó fala közé szoríthatják. Egy-egy terület kérdése mást jelent számunkra, mint az állam számára. Ugyanis számunkra nem a terület birtoklásáról van szó, hanem arról, hogy hogyan növeljük a kommunák, a köztük levő kapcsolatok és a szolidaritás sűrűségét egészen odáig, amíg az egész terület átláthatatlanná válik, mindenféle hatóság számára áthatolhatatlanná. A kérdés nem egy terület elfoglalása, hanem az, hogy hogyan *legyünk egyek vele*.³³”

Alapvetően rosszul tekintünk földjeinkre és környezetünkre, meghasonlott módon élünk vele együtt. Valójában legfeljebb csak *mellette* élünk, nem vele; napjaink hatalmi diskurzusa sérthetetlen élelmiszergyáráként, vagy pusztán csak erőforrásként kezeli, amely csak egy a sok közül. Ezzel egyszerre depolitizálja és objektivizálja, a vele együtt élőket pedig hasonló módon fosztja meg a politikai reprezentáció lehetőségétől, majd vágyától is. Így szilárdul láthatatlanná a paraszti életforma, a végtelen arany búzamezők vagy zöld legelők, az egészséges, nyugodt állatok kopár, könyörtelen, erőszakos valósága az idilli tévéreklámokon és termékcsomagolásokon keresztül.

Ez az a virtualitás, amely a valóság helyére telepszik, majd letagadja, hogy az valaha létezett volna; ez az, amit Jean Baudrillard szimulákrumnak nevezett, és amely folyamatosan jelen volt a történelmi korszakok és ideológiák váltakozása ellenére is. Már ott volt Marx Angliájában, később a gyárakban, ahonnan hazavitték; a gyerekszobában, ahonnan az irodákba költözött, végül eljutott a globális Dél országaiba is. Jöhetett kapitalizmus és kollektivizmus, demokrácia és diktatúra, a földdel – a Földdel! (az *élettel*) való kapcsolatát keveseknek sikerült új alapra helyeznie.

Éppen ezért lenne szükség ma egy olyan régi-új, végtelenül éber, önkritikus életminta belsővé tételére, ami a koncentrált hatalmat, a néma passzivitás és apátia eredőjét és következményét újraosztja az *élet-társak* között. Egy olyan alapállásra, amely felnyitja a tükrök között tengődő életünket. Nem hangosan, hanem halkán; nem durván, hanem határozottan; nem erőszakosan, hanem erővel; nem ideológiából, hanem hitből; nem nekem, hanem neked; nem most, hanem örökre.

Hogy a föld azé legyen, aki a földé.

- 1 Subcomandante Insurgente Marcos: Entre el árbol y el bosque. *Contrahistorias*, no. 10, marzo-agosto 2008, 11. Az eredeti szöveg 2007-ben Mexikóvárosban egy kerekasztal-beszélgetésen hangzott el (ford.: Fülöp Ádám).
- 2 A föld természetesen fizikailag véges (ez az ökológiai megközelítés alapja is) erőforrás, de ezt ideológiai öngazolásra használva, a rendszer automatikusan egyenlőtlen társadalmi viszonyokat generál (hiszen éppen a versengés legitímálására használja).
- 3 A kifejezést Fidirich Róberttől (MTVSZ) kölcsönöztem
- 4 A Kishantosi Központ története részletesen dokumentálva megtalálható: <http://kielegyenafold.hu/kkh.php> (2014-03-15).
- 5 Ángyán József: V. Jelentés (Föld és birtokpolitika alulnézetből), Időkeresztmetszet: 2013. szeptember 1. http://kielegyenafold.hu/angyan_jelentesek.php (2014-03-15).
- 6 Forrás: <http://www.hangyaszo.hu/hangya> (2014-03-15).
- 7 Varga Zsuzsanna: *Politika, parasztok, érdekérvényesítés és szövetkezetek Magyarországon 1956–1967*. Budapest, Napvilág Kiadó, 2001.
- 8 1948-ban 25 kataszteri holdban (14,25 ha) határozták meg a gazdagparasztot.
- 9 Varga: i. m. 2001.
- 10 Az 1967-es földtörvényt lásd itt: <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=8459> (2014-03-15).
- 11 A maradékelv azt jelentette, hogy a mezőgazdasági év végén először az államnak kellett beszolgáltatni egy meghatározott termékmennyiséget (ez évről évre nőtt), és csak ezt követően a maradékot lehetett terményben szétosztani a dolgozó téjesztagek között.
- 12 Lásd erről bővebben: Nagy József: *A paraszti társadalom felbomlásának kezdetei 1945–1956*. Budapest, Napvilág Kiadó, 2009.
- 13 A szociológia a paraszttalanítás (*depeasantization*) történelmi folyamatának vizsgálatakor (a világhjelenség hazai elemzésére lásd pl.: Kovách Imre: *A vidék az ezredfordulón*. Budapest, Argumentum Kiadó, 2012) természetesen sokkal differenciáltabban foglalkozik a paraszti tudásszerkezetek eltűnésével/átalakulásával, mint amennyire itt erre lehetőség nyílta.
- 14 Informális beszélgetés Varga Zsuzsannával, 2014. február 6.
- 15 A rendszerváltás utáni időszak földprivatizációja gyűjtőfogalom arra a jelenségre, amikor is az állami közvagyont képező termőföldek a legkülönbözőbb szerződésekkel, elsősorban hosszú lejáratú bérleti szerződések és kárpótlások formájában a magántulajdonná válás hosszú útján elindultak.
- 16 Lovászy Csaba: *Termőföld-tulajdonváltás Magyarországon 1988–1998*. ÁPV Zrt., 1999, 72.
- 17 Uo. 72.
- 18 Ángyán: V. Jelentés, 7.
- 19 Lovászy: i. m. 1999, 76.
- 20 Ángyán: V. Jelentés, 7.
- 21 2013. CCXXII. törvény a mező- és erdőgazdasági földek forgalmáról, elfogadva 2013. VI. 30. A törvény tételes kritikáját lásd: Ángyán: V. Jelentés, 18–20.
- 22 A kormány alapvetően az üzemméret felső korlátairól, valamint a külföldiek és a bankok korlátozott földhöz jutási feltételeiről szeretet rendkívül pozitívan nyilatkozni.
- 23 Karl Marx: *A tőke*. I. könyv, Budapest, Kossuth Kiadó, 1978, 671.

- ²⁴ Nyugat-Európában általában törvény szabályozza az üzemméret felső határát. A 2013-as hazai földforgalmi törvény előkészítésekor ezzel a javaslattal élt több szakértő is, ami védeettséget adhatott volna a korlátlan tőkefelhalmozással és koncentrációval szemben. (Ez a felső határ meg is lett szabva, igaz, hogy messze magasabb birtokméretben, mint az európai átlag). A dolog azonban nem ennyire egyszerű: a hazai térinformatikai rendszer és a cégnyilvántartás összehangolatlansága miatt képtelenség megfelelően monitorozni és betartatni, hogy egy érdekeltségben belül, de különböző cégnevek alatt ne legyen gyakorlatilag végtelen birtokméret elérésére lehetőség. Erről lásd bővebben: Ángyán: V. Jelentés, 18.
- ²⁵ A „piszkos 12”-ről bővebben lásd: Ángyán V. Jelentés. (12 állami gazdaság került magánkézbe 2001-ben az I. Orbán kormány alatt 50 éves földhaszonbérleti szerződésekkel).
- ²⁶ Erről bővebben lásd: Araghi, Farshad: Global Depeasantization. *The Sociological Quarterly*, Vol. 36, No. 2 (Spring, 1995) 337–368.
- ²⁷ Érdemes megemlíteni, hogy a 2013-as törvény már látszatában sem akarta megvédeni a földet. Azelőtt ugyanis földvédelmi törvénynek hívták az erre vonatkozó jogszabályt.
- ²⁸ A külföldiek természetesen eddig is tudtak földet szerezni, ha akartak, a hazai jogrendszer legnagyobb kiskapuja ezt lehetővé tette. Az ún. „zsebszerződések” története keresztlül-kasul bejárták az országot. Bővebben lásd: http://www.tni.org/sites/www.tni.org/files/download/08._hungary.pdf (2014-03-15).
- ²⁹ Amennyiben stratégiai szempontból egy háborús helyzetre is fel kell készülni, intő példával szolgál a II. világháború, hiszen 1944-ben a nagybirtokok semmisültek meg először.
- ³⁰ 2014. február 7-én a Greenpeace feljelentést tett hűtlen kezelés miatt ismeretlen tettes ellen a mintagazdaság megszüntetése miatt. Erről bővebben lásd: <http://kielegyenafold.hu/kkh.php?id=11954> (2014-03-15).
- ³¹ „La decolonizacion de la mente” A gyarmatmentesítés fogalmát Csala Károly javasolta, az *Eszmélet* 92. számában megjelent Ramón Grosfoguel cikk fordítója. Lásd: Ramón Grosfoguel: A politikai gazdaságtan és a posztkolonialis tanulmányok gyarmatmentesítése. *Eszmélet*, 23. évf. (2011. tél) 92. sz. 39–70.
- ³² Ángyán: V. Jelentés, 326.
- ³³ L'insurrection qui vient, Comité invisible, 2007. Magyarul: <http://rednews.hu/a-kozelgo-felkeles/default/a-kozelgo-felkeles.html> (2014-03-14).